

TERREIN-BEHEER EN REPTIELEN IN ZUIDWEST-DRENTHE

André Donker

André Donker is bij Natuurmonumenten het aanspreekpunt voor herpetofauna en terreinbeheer. Aan de hand van enkele voorbeelden uit de beheerpraktijk in Zuidwest-Drenthe, waar hij de reptielenstand nauwgezet volgt, vertelt André hoe enkele beheersmaatregelen ingrijpende gevolgen kunnen hebben op de aanwezigheid van reptielen.

Begrazing: voor of tegen vergrassing

In heidegebieden waarin vergrassing door pijpenstrootje optreedt maakt de beheerder vaak de keuze om grote grazers in te zetten. Deze grazers moeten ervoor zorgen dat het gras afneemt. Hierdoor krijgen andere gebiedseigen planten een nieuwe kans. Welke grazer hiervoor het meest geschikt is, maakt vaak niet eens zoveel uit. Alle grote grazers zullen datgene wegvreten waarvan zij kunnen leven. Voor hen is alleen van belang welk voedsel lekker en voedzaam is. En dat verschilt van seizoen op seizoen. In een heideveld dat nagenoeg overwoekerd is door pijpenstrootje, zal pijpenstrootje het bulkvoedsel vormen. Pijpenstrootje is echter alleen voedzaam en mals in de periode mei en juni. Alleen dan eten de dieren deze plant graag. Buiten deze periode gaan ze op zoek naar ander voedsel. Met name struikheide zal dan tot het keuzemenu behoren. Wat buiten die twee maanden wordt weggereven mist voor een deel de doelstelling van de begrazing, namelijk het bevorderen van andere gebiedseigen planten. Gerichte begrazing op pijpenstrootje gedurende mei

en juni, waarna de grazers uit het gebied worden gehaald, lijkt een goede oplossing.

Seizoens- of jaarrondbegrazing kan averechts werken. Op plaatsen waar behalve gras ook de overige planten worden weggereven, zal uiteindelijk plaats ontstaan voor nog meer gras. Op dit soort plekken zie je vaak jonge heide die wel zichtbaar aanwezig is, maar niet tot wasdom komt. En dus geen geschikt leefgebied vormt voor reptielen. Zeker in de winter worden deze jonge heideplantjes tot de wortel afgereven. Hierdoor lijkt het alsof er onvoldoende dieren in het gebied grazen, immers de vergrassing loopt niet terug. Het gevaar is dan dat er meer dieren worden ingezet, om ook deze extra vergrassing tegen te gaan. Er ontstaat een neerwaartse spiraal die uiteindelijk alleen de vergrassing doet toenemen. De begrazingsdruk drastisch terugnemen of stoppen met begrazen is dan de oplossing. Begrazing versnelt bovendien het proces van het vrijkomen van minerale voedingsstoffen. Hierdoor kan vergrassing nog sneller toeslaan. Bij het normale proces, via de vorming van humus, gaat dit veel geleidelijker. Bovendien is het voorkomen van een strooisellaag zeer belangrijk voor reptielen

De adder voelt zich thuis in een structuurrijke vegetatie van oude pijpenstrootje pollen (foto Wim Andela)

Wat zijn de gevolgen voor reptielen? Een kort begraasde, structuurarme vegetatie heeft hen niets te bieden. Er zullen dus dieren sterven. Reptielen zijn weinig mobiel en kunnen daardoor moeilijk uitwijken naar andere gebieden. En als ze eenmaal uit een gebied zijn verdwenen, dan is het meestal ook voorgoed.

Kleine landschapselementen en begrazing

Kleine landschapselementen kunnen van alles zijn. Het zijn elementen die duidelijk in de minderheid aanwezig zijn in een gebied, zoals poelen, vennen, beken, houtwallen en bermen. Deze kleine elementen zijn voor tal van organismen van levensbelang. Ook reptielen leven vaak langs de vegetatieovergangen die deze elementen bieden. Kleine landschapselementen leveren een belangrijke bijdragen aan de biodiversiteit van een gebied. Verder zijn zij het, die een landschap vorm geven.

Begrazing van een gebied met kleine landschapselementen kan alleen indien de graasdruk hierop is afgestemd. Doorgaans gebeurt dit niet. De begrazing van een gebied wordt meestal afgemeten aan het beschikbare oppervlak. Het opnemen van een klein landschapselement in de begrazing, kan behoorlijke schade veroorzaken. Grazers zijn vaak te vinden in deze structuren. Hierdoor is de graasdruk ter plaatse veel te hoog en worden ze volledig verwoest. De biodiversiteit van een gebied neemt daarmee sterk af.

In landgoed Berkenheuvel heb ik twee houtwallen van ongeveer 80 jaar oud onderzocht op het effect van begrazing. Uit dit onderzoek komt duidelijk naar voren dat de houtwal buiten de begrazing veel planten bevat die daar thuishoren. Soorten als eikvaren, struikhei, bochtige smele en opslag van berk en inlandse eik. De houtwal binnen de begrazing heeft een geheel andere samenstelling. Hier treffen we soorten aan als witbol, schapenzuring, vogelmuur, kweek en akkerhoornbloem. Al deze planten zijn soorten die zeker niet in deze houtwal thuishoren. De oorspronkelijke begroeiing is grotendeels verdwenen.

Opvallend is dat in de begraasde houtwal het percentage kale bodem veel hoger is. De eikenopstand in deze wal is weinig vitaal (vitaliteitsklasse 3). In de wal buiten het raster krijgen de bomen een 2, niet kerngezond maar bijna vitaal. De aanwezige fauna is alleen nog te vinden in de niet begraasde houtwal. De kapot gelopen en gevreten wallen zijn niet meer in trek bij de struikbroedende vogels als grasmus en geelgors. Ook de wintertaling en wilde eend zijn uit deze wallen verdwenen.

Wat betekent dit voor reptielen? In dit gebied ligt ook een traject voor het Meetnet Reptielen. Alle reptielen vind ik hier buiten het raster, in de berm. Een enkel doortrekkend individu daargelaten. Omdat de dieren, die zich buiten het raster terugtrekken, daar een smalle wegberm aantreffen, neemt het aantal verkeersslachtoffers toe.

*Het Doldersummerveld.
Links van het raster
wordt begraasd. De
reptielen die voorheen in
het gebied voorkwamen
zijn alleen nog te vinden
in de niet begraasde
wegberm, rechts van de
afrastering (Foto Annie
Zuiderwijk)*

Bovendien vormen reptielen, zonder de beschutting van kleine landschapselementen een makkelijke prooi voor o.a. de buizerd. Om verdere vermindering van diversiteit te voorkomen worden de houtwallen in Berkenheuvel opnieuw afgezet en uitgerasterd.

Pitrus niet op waarde geschat

Binnen de natuurbescherming heeft pitrus (*Juncus effusus*) een duidelijke plaats ingenomen. Niet omdat het zo'n bijzondere plant is, maar pitrus is een plant die optreedt bij verstoring van de vochtige bodem. Bijvoorbeeld op voormalige landbouwgronden die als 'nieuwe natuur' ingericht worden. Ook is pitrus veelvuldig aan te treffen in de oevers van vennen en andere wateren.

Pitrus wordt door veel terreinbeheerders als een plaag gezien waardoor er veel maatregelen genomen worden om de plant in haar opmars af te remmen. Maar zelfs met plaggen en maaien blijkt het zeer moeilijk dit gewas zodanig tegen te werken dat het geheel verdwijnt. Tijdens het maaien van pitrus, viel het mij op dat hierbij ongelooflijk veel reptielen sneuvelden. Slangen met hun lange lichaam worden

gemakkelijk geraakt door de messen van een cyclomaaier. Ook als venoevers met pitrus worden uitgebaggerd vallen er veel slachtoffers. Pitrus blijkt een aanzienlijk belangrijker plant dan tot nog toe werd gedacht.

In het Ooster- en Westersand (gem. Havelte) komen de volgende reptielen voor: adder, ringslang, levendbarende hagedis en hazelworm. Om de soorten goed te kunnen volgen zijn hier trajecten voor het Meetnet Reptielen uitgezet die een aantal maal per jaar worden onderzocht. Eén van de trajecten is uitgezet door verschillende vegetatiestructuren en loopt onder andere door een pitrus-veldje van circa één hectare. Verder kruist dit traject een gebied van deels door pijpenstrootje vergraste heide, waarin gageel ruim vertegenwoordigd is. Ook loopt het gedeeltelijk door een vochtige heidevegetatie, bestaande uit: struikheide, dopheide en bruine snavelbies.

In 1998 is het traject vijf keer bezocht. In de tabel staat het aantal reptielen weergegeven dat tijdens deze bezoeken is waargenomen. Opvallend is het grote aantal dieren dat zich in de pitrus bevindt.

Soort	Aantal op traject	Aantal in pitrus	Procent in pitrus
Levendbarende hagedis	33	11	33
Adder	54	21	39
Ringslang	15	10	67
Hazelworm	6	2	33

De Pitrusvegetatie in het Ooster- en Westersand biedt in combinatie met Haakmos een broeierig klimaat, waardoor dit een zeer geschikt biotoop is voor reptielen (Foto André Donker)

Veel reptielen prefereren een, meestal vochtige, heidevegetatie. Dikwijls bij vennen met pijpenstroobulten, of langs bosranden en ruigtevegetaties. Ofschoon de vegetatie is opgebouwd uit andere soorten planten, is de gelijkenis tussen deze biotopen en het pitrusveld treffend. Het pitrusveld in deze studie is omzoomd door bos en bestaat uit een vochtige, ruige vegetatie met moshorsten, bestaande uit een dikke laag haakmos. Deze vegetatie is aantrekkelijk door haar samenstelling en bevat een dichte vegetatiestructuur waarin warmte, vocht en voedsel te vinden zijn. Pitrus is een plant met een grasachtig uiterlijk, waarvan de smalle bladen naar boven toe wijd uitstaan. Hierdoor wordt de wind gebroken. De opgewarmde vochtige lucht blijft dus lang tussen de vegetatie hangen, zodat een broeierig klimaat wordt gecreëerd. De dikke laag haakmos profiteert van dit klimaat en bereikt op enkele plaatsen een hoogte van twintig centimeter. In deze haakmoslaag is een goede thermoregulatie mogelijk. Bovendien biedt het dekking tegen predatoren.

Bij maaibeheer van pitrusvelden kunnen in sommige gebieden reptielpopulaties onnodig zwaar onder druk komen te staan. Met het maaien in een pitrusakker in onze beheerseenheid sneuvelden zoveel dieren dat

vervolgbeheer niet verantwoord is. Het is natuurlijk mogelijk pitrus in de winter te maaien, mits je weet waar de reptielen overwinteren. Hierdoor zal het aantal slachtoffers tijdens het maaien afnemen. Maar het biotoop blijft verloren. In ons gebied blijkt dat de pitruspercelen een belangrijke factor zijn. De akkers vormen samen met het omliggende heideveld de kraamkamer voor reptielen van het totale gebied. De oppervlakte van het gehele gebied is ruim duizend hectare. Wat maakt het dan uit of er op twee hectare pitrus voorkomt? Nietsdoenbeheer is hier de juiste oplossing.

Conclusie

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk dat reptielen gevoelig zijn voor veranderingen in hun leefomgeving. Plaatsen of gebieden waar reptielen leven hebben een hoge natuurwaarde. Hierdoor zullen wij als beheerders extra voorzichtig moeten zijn bij de uitvoering van beheerwerkzaamheden in deze gebieden. Beheren blijft veelal wel noodzakelijk in leefgebieden van reptielen. De open gebieden zouden anders dichtgroeien, als gevolg van successie. Wat zeer nadelig is voor deze dieren. Een breder draagvlak en meer veldstudie kan helpen om het maken van onnodige slachtoffers bij beheerwerkzaamheden te voorkomen.

*Ouderwetse
composthoop bij
Boerderij Zeehoeve
in de omgeving van
Amsterdam. In deze
broeihoop komen
elk jaar tientallen
ringslangvrouwtjes
hun eieren leggen
(Foto Annie
Zuiderwijk).*

